

Lizette Gradén, Markus Idvall, Björn Magnusson Staaf

Inledning

I september 2019 arrangerade Centrum för Öresundstudier och Forskningsnoden för kulturpolitik och kulturarv, båda vid Institutionen för kulturvetenskaper på Lunds universitet, ett tvärvetenskapligt seminarium om *Gribshunden*. *Gribshunden* är namnet på ett örlogsskepp, tillika den nordiske unionskungen Hans flaggskepp, som år 1495 sjönk utanför Blekinges kust. Detta skepp lade sig till rätta på sjöbotten och glömdes bort under flera århundraden. Det var först för några årtionden sedan som skeppet lokaliserades av dykare och så småningom identifierades av arkeologer. Sedan en tid tillbaka pågår utgrävning av vraket med arkeologer från bland annat Lunds universitet, Södertörns högskola och Stockholms universitet. Skeppets imponerande stävfigur har nu bärgats och konserverats på Nationalmuseum i Köpenhamn. I början av juni 2019 anordnades en "afskibningsevent" på Nationalmuseumskonserveringsavdelning i Brede, där både danska och svenska representanter deltog. Landshövdingen i Blekinge, svenska statens representant, fick äran att avtäcka stävfiguren inför ett femtiotal personer från båda länderna och flertalet institutioner: Nationalmuseum, Nordiska rådet, Blekinge län, kommunerna i Blekinge, museer i Danmark och Sverige, med flera.

Centrum för Öresundsstudier och Forskningsnoden för kulturpolitik och kulturarv har ett genuint intresse för *Gribshunden*, både som historisk företeelse och som ett samtida objekt som sammanför människor i det svensk-danska gränsområdet. *Gribshunden* är relevant både som ett transnationellt fenomen och som ett exempel på hur kulturarv skapas och förändras.

GRIBSHUNDEN SOM ETT TRANSNATIONELLT FENOMEN

Ur Centrum för Öresundsstudiers synvinkel utgör *Gribshunden* ett tacksamt exempel på hur man kan diskutera och kritiskt granska de villkor som nationalism, nationell kultur och identitet ställer i den svensk-danska gränsregionen, i både samtid och historisk tid.

Skeppet sjönk i slutet av 1400-talet. Då var nationsbegreppet egentligen inte aktuellt, men det pågick en maktkamp mellan olika maktintressen i regionen, vilket så småningom ledde till att nationsbegreppet blev fundamentalt. *Gribshunden* gick till botten vid en tid då ett slags för- eller protonationalism bredde ut sig, som ger föränningar om den moderna nationalism som fick sitt genombrott några sekler senare. I vår egen tid – när *Gribshundens* olika delar och partier lyfts upp från havets botten eller undersöks på plats – genomsyrar den moderna nationalismen all vår tillvaro. Den skapar inte minst en till synes naturlig gräns mellan Sverige och Danmark i Öresundsregionen. Samtidigt ställer *Gribshunden*, genom sitt blotta exempel, frågor om hur det blev så här, hur vi fick denna till synes ”naturliga” indelning och avgränsning mellan två nationella gemenskaper i regionen. *Gribshunden* visar hur viktigt det är att problematisera begrepp som nation och region. Det är nödvändigt att betrakta nationella och regionala processer i ett större perspektiv, perspektiv som spänner över kulturer, nationsgränser och även historiska perioder. Förbindelser och flöden i tid och rum förenar regioner och nationer som både kan vara tätt sammanvävda och befinna sig på löst avstånd från varandra. Som en konsekvens av dessa kraftfulla processer tilltar behovet av reflektion. *Gribshunden* utgör på så vis en källa för kunskap som vidgar sig bortom en snäv nationell historieskrivning. Det finns en dubbelhet i *Gribshundens* återuppsykande i historien som utmanar våra gemensamma föreställningar om respektive nations roll i gränsregionen. Platsen för de pågående utgrävningarna förefaller representera vad en av postkolonialismens främsta teoretiker, Homi Bhabha (2004), kallar ett slags ”kulturellt tredje rum” inom ramarna för nationell självförståelse. Det är varken svenskt eller danskt, utan kanske snarare europeiskt, eller rent av universellt. Frågan är då om en övernationell region ska bygga på historiska och kulturella band, eller aktuella strategiska intressen inom ekonomi och politik? Den här inledningen diskuterar *Gribshundens*, och därmed nationernas och regionens, flytande territorialitet utifrån två perspektiv. Dels de institutionella arrangemang där den arkeologiska och kulturhistoriska forskningen och museerna ingår, dels de symboliska värden som alla involverade intressenter knyter till *Gribshunden* och till Öresundsregionen.

GRIBSHUNDEN SOM KULTURARV

Att diskutera ett nyupptäckt skepp som legat på havets botten sedan 1400-talet blir något annat än att diskutera till exempel *Vasa*, vars museum är Sveriges mest välbesökta. Forskningsnoden för kulturpolitik och kulturarv fokuserar på hur kulturarv skapas och hur det kommer till bruk i samhället. När ordet kulturarv används i vardagliga sammanhang brukar det ofta syfta på företeelser som av till exempel myndigheter anses ha kulturhistoriskt värde. Kulturarven kan vara materiella, såsom föremål, byggnader, landskap, klädsel, monument, eller immateriella, såsom berättelser, musik och ljud. Ofta är materiella och immateriella värden sammanflätade i kulturarvet, som i fallet *Gribshunden*, som kan beskrivas som ett materiellt föremål omgivet av många och delvis konkurrerande berättelser.

Under 1990-talet kom ordet kulturarv i ökande utsträckning att användas inom kulturvetenskaplig forskning vid universiteten för att beskriva och analysera nationers, grupper och individers sätt att identifiera, bevara och använda företeelser ur det förflutna. I Norden genomfördes samtidigt flera kulturpolitiska satsningar som handlade om hur kulturarv kunde berika samhället och vad som borde ingå i kategorin kulturarv (Jacobsson 2014). Gemensamt för alla dessa satsningar var att de inom offentlig sektor och museivärlden väckte frågor om vad som kunde räknas som kulturarv. Inom etnologi och folkloristik samt andra kulturvetenskapliga ämnen väckte satsningarna kritiska frågor om den offentliga kulturarvspolitiken, som tog som utgångspunkt i att företeelser som kategoriserades som kulturarv var ett sätt att bidra till föreställd gemenskap och tillhörighet. Vilka företeelser kom att räknas som kulturarv och vems tillhörighet stod på spel?

När Barbro Klein, ledargestalt inom folkloristik och etnologi, definierade kulturarv som “phenomena in a group’s past that are given high symbolic value and therefore, must be protected for the future” (Klein 2000:25) var det också en uppmaning till forskarsamhället att undersöka hur sådana processer gick till. Hennes europeiska perspektiv knyter an till amerikansk forskning om turism, museer och kulturpolitiska processer, som betonar att kulturarv existerar först när det identifierats och lyfts fram som sådant (Kirshenblatt-Gimblett 1998, Smith 2006). Produktionen av kulturarv kan därför sägas ske på en metakulturell nivå (Kirshenblatt-Gimblett 2004). Kulturarv kan tas i bruk vid olika typer av kulturpolitiska reformer. Urval sker dels av offentliga institutioner, som arkiv och museer, men också av organisationer, företag, familjer och ett flertal andra typer av aktörer. Kulturarv kan även bli ett verktyg i politisk förhandling, när olika grupper tar det förflutna i anspråk för att legitimera sin samtid eller kritisera densamma. När jakten på kulturarvens proveniens fortsätter att frammana föreställningar om geografiska platser som rum för rötter, tillhörighet och gemenskap, även när världen mer än någonsin präglas av migrations- och mobilitetsprocesser, reses också frågor om vem som väljer ut vad och visar upp för vem till vilket pris (Gradén & O’Dell 2019).

Inom den kulturvetenskapliga och historiska forskningen ökade också under 1900-talets sista decennier intresset för hur historieskrivande och historieförmedling använts i samhället med varierande syften, både i det förflutna och i vår egen samtid (Aronsson 2005, 2004). Skeenden i historien, såsom förintelsen, har blivit föremål för olika narrativ, som i sin tur kan knyta an till olika samhällspolitiska strategier och agendor (Karlsson & Zander 2003). Det finns stor överlappning mellan forskningsfälten för historiebrik och kulturarv. Fenomenen som undersöks är ofta snarlika och inte sällan de samma, bland annat har ofta museer stått i fokus. Forskare från olika akademiska discipliner, såsom etnologi och historia, har samarbetat i studier med bäring på både kulturarvsanalys och historiebrik, med särskild uppmärksamhet på kulturarvspraktikers performativa kraft (Aronsson & Gradén 2013, Gradén 2013:189-220, Larsen 2013:73-98). *Gribshunden* kan diskuteras både med hänseende till kulturarvsaspekter och frågor om historiebrik. Fyndet i havet utanför Ronneby aktualiserar ett brett spektrum av frågor om kulturarv,

kulturpolitik och historiebruk, om ansvar och anspråk, om förflyttningar och gränsdragningar, samt om stabilitet och kulturella kopplingar. När *Gribshunden* identifierats som intressant i samtiden och stipulerar möjlig museistatus i framtiden, har vraket redan spunnits in i den metakulturella produktion som Aronsson och Gradén benämner ”a particular cultural practice about cultural practice” (2013:4). Detta är en process där många aktörer i samverkan och genom flera led omvandlar kultur och historia till kulturarv och historiebruk. I fallet *Gribshunden* deltar nationer, regioner, kommuner, privata finansärer och forskare i omvandlingen av ett stycke trä på havsbotten till ett musealt intressant framtidsprojekt. Att deras intressen kombineras i syfte att lära nytt om det förflutna för att påverka framtiden öppnar även upp för forskningsperspektiv som skär över gränserna för olika vetenskapsdiscipliner. *Gribshunden* kan utgöra en källa för kunskap som till exempel arkeologer, etnologer, historiker, konstvetare, idéhistoriker, teknikhistoriker, marinbiologer och ekonomihistoriker kan ösa ur. Forskare från flera av dessa fält har redan engagerat sig i de forskningsprojekt som skapats med koppling till vraket. Texterna i detta nummer av *Gränslös* kommer att spegla delar av denna forskning.

Texterna som följer i detta nummer visar mer specifikt hur viktigt det är att problematisera begrepp som nation och region, men även kulturarv och historia. Annars finns risken att vi bortser från förändrade relationer mellan områden, men också förändrande forskningsförhållanden. Som en konsekvens av förändringsprocesser ökar behovet av jämförande studier och interdisciplinära ansatser. Vi tror att detta nummer i sin enkelhet kan illustrera de möjligheter som står att vinna: nya rön, omtolkningar av tidigare sanningar, liksom alternativa perspektiv på företeelser som tagits för givna och som sätter fördomar på skam.

GRIBSHUNDEN, GRIFFEN, GRIPEN

I ”*Gribshunden* – det sista drakskeppet? Om skeppsarkitektur och symbolik mellan medeltid och nyare tid” tar Niklas Eriksson utgångspunkt i den imponerande stävfigur som har bärgats från vrakplatsen och som är konserverad på Nationalmuseum i Köpenhamn. Vad föreställde och symboliserade stävfiguren? Eriksson beskriver den som ett vidunder eller drakhuvud ”i färd med att sluka en människa som skriker i vild panik”. I sitt bidrag intresserar sig Eriksson för hur stävfigurers motiv och symbolik har förändrats över tid, från vikingatid till tidigmodern tid. Eriksson urskiljer tre faser där *Gribshundens* vidunder eller drakhuvud utgör ett slags mellanperiod mellan vikingatidens motivvärld med djur och fantasiväsen i skeppens för och akter till den tidigmoderna tiden då galjonsfigurer frikopplades från skeppens namn och ofta föreställde lejon eller anspelade på kung och nation.

I två bidrag blir själva arbetet som det innebär att undersöka vraket och att ta till vara fynden som görs på havets botten särskilt tydligt. I det första visar Brett Seymours undervattensbilder från vrakplatsen och Brendan Foleys bildtexter vilka tekniska, ekonomiska och inte minst fysiska utmaningar som kulturarvsproduktion innebär i *Gribshundens* fall.

I Johan Rönnbys ”Furstar, nya skepp och början på det moderna” möter vi *Gribshunden* som marinarkeologiskt fenomen och fynd ur olika synvinklar. Å ena sidan diskuterar Rönnbys den historiska period som *Gribshunden* härrör från, där det bland annat handlar om skeppets kopplingar till händelser i sin egen samtid och omvärld, samt till byggnadstradition och materiella kultur. Å andra sidan berättar Rönnbys om den nutidshistoria som också finns kring *Gribshunden*: från 1970-talets upptäckt av vraket till de marinarkeologiska undersökningar som har gjorts av skeppet under 2013 och 2019.

Det andra bidraget med fokus på vrakets materialitet och tillvaratagande är David Gregorys, Kristiane Strætkverns och Poul Jensens ”From wet to dry. The assessment and conservation of the *Gribshund* Figurehead”. I detta bidrag får vi initierade beskrivningar av den konserveringsprocess som *Gribshundens* stävfigur har genomgått på Nationalmuseum i Köpenhamn.

I Siiri Irskogs ”*Gribshunden*. Ett flaggskepp för historia och framtid” sätts det nyupptäckta skeppsvraket in i sin nuvarande kontext med museiplaner och urban/lokal utveckling. Det finns förväntningar på att de marinarkeologiska upptäckterna och undersökningarna ska kunna ligga till grund för en positiv utveckling i Ronneby kommun. Ett framtida museum med kung Hans skepp *Gribshunden* som grundval förväntas bli ett tillskott för staden och dess invånare. Kulturens och kulturarvets värde kommer i fokus och öppnar för social och ekonomisk utveckling och förändring i staden.

I Björn Magnusson Staafs ”Sjökatastrofer och blodbad. En essä om historia och minneskultur” får vi inledningsvis ta del av en rekonstruktion av vad som sannolikt hände den där dagen eller dygnet 1495 när *Gribshunden* sjönk till botten utanför Ronnebys kust. Magnusson Staaf vill med utgångspunkt i denna beskrivning inte fastslå något faktiskt händelseförlopp, utan snarare inleda en diskussion kring samspelet mellan minneskultur, fantasi och källkritik när historiska händelser uppmärksammas och (åter)skapas. I slutet av sin text, som har ett drygt 500-årigt tidsperspektiv, för Magnusson Staaf ett resonemang kring hur det nutida Ronneby, utifrån frågor om kulturella och kommunikativa minnen, kan förhålla sig till sin unika historia som också är globalt intressant och som inbegriper inte bara *Gribshunden* 1495 utan också Ronneby blodbad 1564.

REFERENSER

- Aronsson, P. (2004). *Historiens närvaro*. Växjö: Kulturföreningen Memoria
- Aronsson, P. (2005). *Historiebruk. Att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur
- Aronsson, P. & Gradén, L. (red.) (2013). *Performing Nordic Heritage: Everyday Practice and Institutional Culture*. Ashgate: Farnham
- Bhabha, H. (2004). *The Location of Culture*. London: Routledge
- Gradén, L. (2013). Performing Nordic Spaces in American Museums. Gift Exchange, Volunteerism and Curatorial Practice. I Aronsson, P. & Gradén, L. (red.) *Performing Nordic Heritage. Everyday Practice and Institutional Culture*. Ashgate: Farnham

- Gradén, L. & O'Dell, T. (2019). Hip Heritage and heritage pasts. Tensions When Re-Fashioning Institutional Culture. I Ekström, K. M. (red.) *Museum Marketization. Cultural Institutions in the Neoliberal Era*. London: Routledge
- Jacobsson, B. (2014). *Kulturpolitik. Styrning på avstånd*. Lund: Studentlitteratur
- Karlsson, K-G. & Zander, U. (2003) *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*. Lund: Nordic Academic Press
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (1998). *Destination Culture. Tourism, Museums and Heritage*. Berkeley: University of California Press
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (2004). Intangible Heritage as Metacultural production. *Museum International* 56 (1)
- Klein, B. (2000). Folklore, heritage politics and ethnic diversity. I Anttonen, P. J., Siikala, A-L., Mathisen, S. & Magnusson, L. (red.) *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. A festschrift for Barbro Klein*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum
- Larsen, H. P. (2013). A Windmill and a Vikinghjem. The importance of Visual Icons as Heritage Tropes among Danish-Americans. I Aronsson, P. & Gradén, L. (red.) *Performing Nordic Heritage: Everyday Practice and Institutional Culture*. Ashgate: Farnham
- Smith, L. (2006). *The Uses of Heritage*. Hoboken: Taylor & Francis

BILDMATERIAL

Fotografi på sida 5 detalj ur fotografi av Ingemar Lundgren, Ocean Discovery/Blekinge museum